

رسالة محمد

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی

گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی

پایان نامه:

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی

عنوان:

تاریخ نهاد آموزش در یزد از ایلخانان تا پایان زندیه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محسن بهرام نژاد

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر ولی اله برزگر کلیشمی

نگارنده:

محمد رضا فلّاح

مهر ۱۳۹۰

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب محمد... دانشجوی رشته تاریخ زمین شناسی مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه از تحصیل خود، با عنوان تاریخ آموزش در پهنای استان تهران را تأیید کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اسم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: محمد...
امضاء و تاریخ: محمد...
۱۳۹۰/۰۷/۱۶

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان‌نامه / رساله

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد / دکتری محمد رضا قادری
دانشجوی رشته تعمیر و نگهداری موتورهای دیزل در پایان نامه با عنوان تحقیق در خصوص
در تاریخ ۱۳۹۷/۱۲/۱۸ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان‌نامه با نمره ۱۸ و درجه بسیار خوب مورد تأیید هیأت
داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه‌ی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر بهرام کزادر	استاد	امام خمینی	
۲	استاد مشاور	دکتر فریدون	~	~	
۳	داور خارج	دکتر علی	~	تربیت معلم	
۴	داور داخل	دکتر آستر	~	امام خمینی	
۵	نماینده تحصیلات تکمیلی	اکرم محمدی	~	~	

تقدیم به

مردم دارالعبادۃ یزد، سرزمین قنات و قنوت و قناعت

تقدیم به

پدر و مادرم که وجودم از وجودشان است.

تقدیم به

همسر مهربان و صبورم که زیباترین نغمهٔ زندگی را با صبر خود خواند و چگونه همراه بودن و همگام ماندن را به من آموخت.

و تقدیم به

دو گل زیبای زندگی، نرگس و الهه که با حضور خود باغ زندگی را معطر ساختند.

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی وضعیت نهاد آموزش در یزد از حکومت ایلخانان تا پایان زندیه به شیوه کتابخانه ای مبتنی بر مطالعه کتب مرتبط با موضوع و تهیه فیش از نکات مهم، طی چهار مرحله که از تقسیم دوره زمانی تشکیل شده و شامل ورود اسلام تا پایان غزنویان، سلجوقیان تا پایان خوارزمشاهیان، ایلخانان تا ظهور صفویان و بالاخره از صفویان تا پایان دوره زندیه بوده نگاشته شده است و پس از بیان کلیات، به مباحثی چون، مختصری در تاریخ سیاسی یزد پس از اسلام تا پایان دوره مورد بحث و مقدمه‌ای بر پیشینه آموزش در یزد دوره اسلامی پرداخته شده است. همچنین مراکز مهم تعلیم و تربیت شامل مکتب خانه‌ها، مساجد، مدارس و خانقاه‌ها که در دوره مورد بحث در یزد فعال بوده، مشخص شده است و پس از مقایسه برخی مفاهیم آموزشی موجود در سرزمین‌های اسلامی با یزد، ویژگی‌ها و کارکردهای نهاد آموزش از قبیل روش‌های آموزش و فراگیری دانش و محتوای مواد آموزشی، مورد بررسی قرار گرفته و در پایان در مورد رابطه نهاد حکومت با آموزش و اقداماتی که هر یک از حکام یا وابستگان آنها در جهت ساخت مراکز آموزشی و حمایت از علما انجام داده اند، مستنداتی ارائه گردیده است.

کلید واژه‌ها: نهاد آموزش- تعلیم و تربیت- یزد - مکتب- مسجد- مدرسه- خانقاه- روش‌های آموزشی

سپاس بر پروردگار جهان که روزگار را بر مراد آورد تا این مختصر نگاشته شود

و

سپاس فراوان از تمامی اساتیدی که آموختنی ها را گفتند

و همواره رنج راه را بر من هموار کردند

بخصوص

جناب آقای دکتر محسن بهرام نژاد

و

جناب آقای دکتر ولی اله برزگر

که اگر لطف و حسن نظر ایشان نبود

شاید حتی واژه ای

نگاشته

نمی شد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۳.....	بخش اول: کلیات.....
۴.....	ضرورت و اهمیت تحقیق.....
۴.....	تعریف و تحدید واژگان.....
۷.....	پیشینه مطالعاتی تحقیق.....
۷.....	نقد و بررسی منابع.....
۸.....	منابع مربوط به یزد.....
۸.....	الف) کتب قدیم.....
۸.....	۱- تاریخ یزد جعفری.....
۹.....	۲- تاریخ جدید یزد.....
۱۰.....	۳- جامع مفیدی.....
۱۱.....	۴- جامع جعفری.....
۱۱.....	۵- جامع الخیرات.....
۱۲.....	ب) کتب جدید.....
۱۲.....	منابع تاریخی و جغرافیایی.....
۱۳.....	منابع فقهی و حدیثی.....
۱۳.....	منابع مربوط به تراجم احوال.....
۱۳.....	منابع مربوط به کتاب شناسی.....
۱۵.....	بخش دوم: بررسی مقدمات.....
۱۶.....	فصل اول: نگاهی گذرا به تاریخ سیاسی یزد.....

- الف) قبل از ایلخانان ۱۷
- ۱- از ورود اسلام تا آل کاکویه ۱۷
- ۲- آل کاکویه(۳۹۸-۵۳۶ هـ . ق)..... ۱۷
- ۳- اتابکان یزد(۵۳۶-۷۱۸ هـ . ق) ۲۱
- ب) بعد از ایلخانان تا پایان زندیه ۲۳
- ۱- آل مظفر(۷۱۸-۷۹۵ هـ . ق) ۲۴
- ۲- تیموریان(۷۷۱-۹۱۳ هـ . ق)..... ۲۸
- ۳و۴- قراقویونلوها(۷۴۶-۸۷۳ هـ . ق) و آق قویونلوها(۸۰۷-۹۲۱ هـ . ق)..... ۲۹
- ۵- صفویه(۹۰۷-۱۱۴۸ هـ . ق) ۲۹
- ۶- فتنه افغانه(۱۱۳۵-۱۱۴۲ هـ . ق)..... ۳۱
- ۷- افشاریه(۱۱۴۸-۱۲۱۰ هـ . ق) ۳۲
- ۸- زندیه(۱۱۶۳-۱۲۰۹ هـ . ق) ۳۳
- فصل دوم:مقدمه ای بر پیشینه آموزش در یزد دوره اسلامی پیش از ایلخانان ۳۴
- الف) مسجد ۳۶
- ب) مکتب ۳۷
- ج) مدرسه..... ۳۹
- ۱- مدرسه عطا خان ۳۹
- ۲- مدرسه عطا خاتون ۴۰
- ۳- مدرسه دو منار ۴۰
- ۴- مدرسه کیانرسو ۴۱
- ۵- مدرسه کیا شجاع الدین ۴۱
- ۶- مدرسه اتابکی ۴۲
- ۷- مدرسه وردانروز ۴۳
- ۸- مدرسه معزیه ۴۴
- ۹- مدرسه غیائیه ۴۴

- ۴۵ ۱۰- مدرسه قطب الدین (سلطانیه)
- ۴۶ ۱۱- مدرسه صفوتیه (محمود شاهیه)
- ۴۷ بخش سوم: مراکز آموزشی
- ۴۸ مکتب
- ۴۹ مسجد
- ۵۰ ۱- مسجد جامع کبیر
- ۵۳ ۲- مسجد امیر چخماق
- ۵۴ ۳- مسجد مدرسه قطبیه
- ۵۴ ۴- مسجد جمعه امیر جلال الدین خضر شاه
- ۵۴ مدرسه
- ۵۵ ۱- مدرسه غیاثیه چهار منار
- ۵۶ ۲- مدرسه غیاثیه (گنبد شیخ کبیر)
- ۵۷ ۳- مدرسه قطبیه حاجی عماد
- ۵۸ ۴- مدرسه قطبیه سر پُلک (قاسمیه) (دارالصفاء)
- ۵۸ ۵- مدرسه قطبیه خواجه علیخان
- ۵۹ ۶- مدرسه مظفریه
- ۶۰ ۷- مدرسه ضیائیه شهرستان (زندادان سکندر)
- ۶۲ ۸- مدرسه ضیائیه سر پُلک (ضیائیه دادویان)
- ۶۳ ۹- مدرسه عبدالقادریه
- ۶۴ ۱۰- مدرسه حافظیه
- ۶۵ ۱۱- مدرسه رشیدییه
- ۶۶ ۱۲- مدرسه رکنیه
- ۷۰ ۱۳- مدرسه شمسیه
- ۷۴ ۱۴- مدرسه کمالیه
- ۷۷ ۱۵- مدرسه کوچه حسینیان (حسینییه)

- ۱۶- مدرسه میر آخوریه ۷۹
- ۱۷- مدرسه اصیلیه دهوک ۸۰
- ۱۸- مدرسه بدریه ۸۰
- ۱۹- مدرسه صاعديه ۸۱
- ۲۰- مدرسه نصرتیة ۸۱
- ۲۱- مدرسه خاتونیه ۸۲
- ۲۲- مدرسه خانزاده (مسجد گلدسته) ۸۳
- ۲۳- مدرسه شهاییه (طراز) ۸۴
- ۲۴- مدرسه ابوالمعالی(طاهری) (بوالمیری) ۸۵
- ۲۵- مدرسه آقا خانیه ۸۶
- ۲۶- مدرسه شاه شجاع ۸۷
- ۲۷- مدرسه یوسف چهره ۸۷
- ۲۸- مدرسه باوردیه ۸۷
- ۲۹- مدرسه شرفیه(اشرفیه) ۸۸
- ۳۰- مدرسه معینی ۸۹
- ۳۱- مدرسه احمد فراش ۸۹
- ۳۲- مدرسه اسحاقیه(مصلی) (مصلاى صفدر خان) (مصلاى میرک بیگ) ۹۰
- ۳۳- مدرسه شفیعیه ۹۴
- ۳۴- مدرسه خمسه ۹۷
- ۳۵- مدرسه خان ۹۷
- ۱۰۰ کتابخانه
- ۱۰۱ کتابخانه مدرسه رکنیه
- ۱۰۱ کتابخانه مدرسه شمسیه
- ۱۰۳ خانقاه
- ۱۰۴ الف)خانقاه های تقی الدین دادا محمد

۱۰۵(ب) خانقاههای خانواده سید رکن الدین
۱۰۶۱- خانقاه محلّه رأس الرّمّل
۱۰۶۲- خانقاه کوشکنو
۱۰۷۳- خانقاه دروازه قطریان
۱۰۷۴- خانقاه ایرند آباد
۱۰۷۵- خانقاه مجومرد
۱۰۸۶- خانقاه تفت
۱۰۸۷- خانقاه رکنیه ابرقو
۱۰۹۸- خانقاه شمسیه یزد
۱۱۰۹- خانقاه شمسیه ابرقو
۱۱۱(ج) سایر خانقاه ها
۱۱۱۱- خانقاه رشیدیّه
۱۱۱۲- خانقاه خواجه شمس الدّین تازی گو
۱۱۱۳- خانقاه کمالیه
۱۱۱۴- خانقاه مبارز الدّین محمّد بن مظفّر
۱۱۲۵- خانقاه غیائیه
۱۱۲۶- خانقاه شرف الدّین خضر
۱۱۲۷- خانقاه شاه شجاع مظفّری
۱۱۲۸- خانقاه شاه نعمه الله تفت
۱۱۳۹- خانقاه معینیه فیروز آباد
۱۱۳۱۰- خانقاه دارالغرباء
۱۱۳۱۱- خانقاه میر چخماق
۱۱۴۱۲- خانقاه پیر حسین دامغانی
۱۱۵بخش چهارم: نظام آموزشی در یزد
۱۱۶فصل اول: مقایسه برخی مفاهیم

۱۱۷ معَلِّم، مُؤَدِّب و مُدَرِّس
۱۲۱ مُعَيِّد و مُقَرَّر
۱۲۲ فصل دَوَم: وِیژگی ها و کارکردهای نظام آموزشی یزد
۱۲۹ شیوه های آموزشی
۱۲۹ الف) سماع
۱۳۰ ب) مذاکره و مباحثه
۱۳۱ ج) اِملاء
۱۳۱ د) قرائت
۱۳۲ ه) اِجازة
۱۳۴ شیوه های فراگیری علم
۱۳۴ الف) حفظ کردن
۱۳۵ ب) رحله
۱۳۵ ج) کسب علم از استادان فراوان
۱۳۶ محتوا و مواد آموزشی
۱۳۶ الف) علوم نقلی
۱۳۶ ۱- علم قراءات قرآن
۱۳۷ ۲- حدیث
۱۳۹ ۳- تفسیر
۱۴۰ ۴- فقه
۱۴۱ ۵- شعر و ادبیات
۱۴۳ ۶- تاریخ
۱۴۴ ب) علوم عقلی
۱۴۴ ۱- منطق و فلسفه
۱۴۵ ۲- کلام
۱۴۶ ۳- ریاضی

۱۴۷	۴- نجوم
۱۴۸	۵- طبّ
۱۵۰	فصل سوّم: حکومت و آموزش
۱۵۱	ساخت مراکز آموزشی
۱۵۵	رابطه حکومت و علما
۱۵۷	نتیجه
۱۵۹	فهرست منابع
۱۷۰	Abstract

فهرست شکل‌ها

- ۲۰..... نمودار درختی سجره نامه آل ککویه
- ۲۳..... نمودار درختی سجره نامه اتابکان یزد
- ۲۷..... نمودار درختی سجره نامه آل مظفر
- ۵۱..... عکس ۱- مسجد جامع کبیر (قدیم)
- ۵۲..... عکس ۲- سردر اصلی مسجد جامع کبیر (قدیم)
- ۶۰..... عکس ۳- بقایای مدرسه مظفریه میبد (یادگارهای یزد، ج ۱، ص ۹۵)
- ۶۲..... عکس ۴- مدرسه ضیائیه
- ۷۰..... عکس ۵- بقعه سید رکن الدین
- ۷۴..... عکس ۶- بقعه سید شمس الدین از بقایای مدرسه شمسیه
- ۷۶..... عکس ۷- مدرسه کمالیه
- ۷۸..... عکس ۸- گنبد هشت از بقایای مدرسه حسینیه
- ۸۴..... عکس ۹- مدرسه خانزاده ختون
- ۸۵..... عکس ۱۰- سردر مدرسه شهبویه
- ۹۳..... عکس ۱۱- مدرسه اسحاقیه (مصلی)
- ۹۵..... عکس ۱۲- سردر مدرسه شفیجیه
- ۹۶..... عکس ۱۳- مدرسه شفیجیه
- ۹۹..... عکس ۱۴- مدرسه خان
- ۹۹..... عکس ۱۵- مدرسه خان
- ۱۵۳..... عکس ۱۶- میدان میرچخماق

مقدمه

از آنجا که فرهنگ و تمدن هر جامعه ای، ریشه در گذشته آن ملت و جامعه دارد، و با روشن کردن گوشه‌های تاریک و فراموش شده تاریخ هر ملت، می‌توان راهی فراسوی آینده گشود، تصمیم به بررسی یکی از مهمترین نهادهای فرهنگی جامعه، یعنی نهاد آموزش در یزد از ایلخانان تا پایان زندیه گرفته شد، که در بررسی تاریخ آموزش ایران به این حوزه، توجه کمتری مبذول شده است. علت این امر را می‌توان در قرار گرفتن این حوزه در میان سه حوزه مهم آموزش ایران یعنی خراسان، فارس و اصفهان دانست که تمام توجهات را به سوی خود جلب کرده‌اند، و منجر به نادیده گرفتن این حوزه در تاریخ آموزش ایران شده است.

آنچه این تحقیق کوشیده است بدان بپردازد، وضعیت نهاد آموزش و روشن کردن ابعاد مختلف آن، همچنین سیر تحول و کارکردهای گوناگون نهاد آموزش در یزد پس از اسلام و به صورت خاص از آغاز حکومت ایلخانان تا پایان زندیه است. اما دلیل انتخاب این حوزه زمانی را در دو مورد می‌توان خلاصه کرد، اول اینکه تاریخ یزد در پنج قرن اول هجری چندان روشن و واضح نیست و برای بررسی این دوره با مشکل فقر شدید منابع روبرو هستیم، دوم وجود مدارس و مراکز آموزشی بسیاری که پس از ایلخانان با وجود ویرانی‌های دوره مغول در سایر نقاط ایران در یزد به وجود آمد، و این منطقه را به یکی از مراکز مهم علمی ایران در آن دوره حساس تبدیل کرد. در اینجا به هیچ عنوان ادعا نمی‌شود که حق مطلب ادا شده است، بلکه تنها کوشش شده است با بهره‌گیری از منابع موجود گوشه‌هایی هر چند ناچیز از تاریخ نهاد آموزش در یزد در دوره مورد بحث روشن شود. در خلال این پژوهش به منابعی مراجعه شده که شاید به طور مستقیم به موضوعات مورد بحث نپرداخته باشند، اما با استفاده از آنها نشان داده شده که می‌توان برای اثبات مدعای خود از منابع گوناگون بهره بسیار برد.

در این پایان نامه ابتدا با توجه به پیشینه‌ای که از بحث شده است، و نظر به بررسی‌های مقدماتی انجام شده، سعی شده تا به مسائلی چون نوع و محتوای مواد آموزشی در حوزه نظام آموزشی یزد، کارکرد و اهداف آموزش هر یک از نهادهای آموزشی، نظیر مدارس، مساجد و خانقاه‌ها و تفاوت‌های آنها با یکدیگر و سرانجام رابطه نهاد آموزش با دو نهاد حکومت و وقف، پاسخ داده شود، و در پی یافتن پاسخ آنها به جمع آوری مطالب پرداخته و پس از آن با دنبال کردن موضوع و با استفاده از منابع و مآخذ مختلف،

فرضیات ارائه شده به آزمون گذاشته شده است. در این راستا علاوه بر مراجعه به کتاب‌های تواریخ محلی و عمومی، از مراجعه به کتاب‌های تراجم احوال و فقهی و حدیثی که به نوعی احتمال می‌رفته است به بحث مربوط باشند بی‌نیاز نبوده، اما متأسفانه اطلاعاتی که از این منابع به دست می‌آید بسیار پراکنده و اندک بود چنانکه خواندن خط به خط این منابع را می‌طلبید و این امر زمان بسیاری را طلب می‌کرد و از آنجا که محدودیت سقف تحصیلی دوره کارشناسی ارشد چنین مجالی را نمی‌داد بر آن شده تا چند کتاب مهم و شاخص را انتخاب کرده و بر اساس اطلاعات موجود در آنها به تکمیل مباحث مربوط به موضوعات مورد بحث پرداخته شود.

بخش اوّل:

کلیات

ضرورت و اهمیت تحقیق

یکی از مهمترین و مؤثرترین عوامل پیشرفت علمی هر جامعه‌ای، توجه به امر آموزش و فرهنگ و سازمان‌های وابسته به آنها است. در طول تاریخ، آموزش و پرورش با گرایش‌های فرهنگی یک ملت همبستگی داشته که این همبستگی هم آموزش و پرورش را تحت تأثیر ویژگی‌های فرهنگی و سنت‌های یک ملت قرار داده است و هم ویژگی‌های فرهنگی و سنت‌ها، در تحول و پیشرفت آموزش و پرورش نقش مؤثری ایفا نموده‌اند. امروزه تربیت متفکران، دانشمندان و متخصصان به منظور ادامه تحقیقات و کشف ناشناخته‌ها و استفاده از اکتشافات و اختراعات، در راه تحولات صنعتی و رفیع نیازهای جامعه، تنها به یاری نهاد آموزش و تشکیلات آن میسر گردیده است. بنابراین سرمایه گذاری و توجه بیشتر به امر آموزش، از ضروریات جبران عقب ماندگی علمی و فرهنگی یک جامعه می‌باشد، و از لوازم و جوانب اصلی این کار، توجه به پیشینه و الهام گرفتن از دوران درخشان گذشته است که به ما اجازه می‌دهد آموزش و پرورشی اصیل‌تر و غنی‌تر را در اختیار فرزندانمان قرار دهیم. به عبارتی دیگر برای ساختن آینده همواره باید به گذشته نظر داشت تا نکات مثبت را تقویت و نکات منفی را اصلاح نمود. اما واقعیت این است که، در زمان ما کمتر کسی از گذشته درخشان علمی جامعه خود چنان که باید آگاهی دارد. از این رو بر ماست که این پیشینه علمی را شناخته و به دیگران نیز معرفی نماییم. لذا جهت نیل به این مقصود بر آن شدیم تا با مطالعه در تاریخ نهاد آموزش در حوزه یزد که خود بخشی از تاریخ فرهنگ و تمدن ایران زمین محسوب می‌شود، و در مقایسه با سایر مناطق و شهرهای ایران، کمتر مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته است، پیشینه علمی فراموش شده و زوایای تاریک تاریخ آموزش این خطه را روشن سازیم.

تعریف و تحدید واژگان

نهاد:^۱

از کلمه نهاد در زبان‌های لاتین معانی «مستقر کردن»، «ساختن» و «تثبیت کردن» بر می‌آید. از آن جمله در زبان فرانسه به معنای تشکیلات یا شکلی از سازمان اجتماعی است، که اغلب دارای جنبه

1. Institution.

حقوقی یا شبه حقوقی است، کارکردی اجتماعی به عهده دارد، و طول عمرش جدا از خواست و ارادهٔ اعضای آن است. نظیر نهادهای سیاسی، اقتصادی و دینی. حقوقدانان و جامعه‌شناسان نیز هر یک، این واژه را در معنایی خاص به کار می‌برند. در اصطلاح جامعه‌شناسان آمریکایی، یک نهاد به معنای شکل رایجی از کردارهای همگن و هماهنگ است که در جهت اعمال کنترل اجتماعی و ارضای نیازهای اساسی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. به زعم «فیختر» نهاد، ترکیب یا هیئتی از مدل‌های رفتاری است که توسط جمعی کثیر به کار آید، و محور آن، ارضای یک نیاز اساسی گروه باشد. «لینتن» آن را هیئتی از مدل‌های فرهنگی می‌داند که به عنوان یک کل کارکردهای خاصی را به عهده می‌گیرد. «پارسنز» نهاد را مجموعه‌ای از نقش‌های نهادی شده می‌داند که حایز معنایی ساختی و اهدافی دراز مدّت‌اند. چنین به نظر می‌رسد، که به منظور حراست از جنبه عینی نهاد، باید آن را همچون ساختی جزئی از یک جامعه، جدا از گروه و با کارکرد خاصی در حیات اجتماعی دید. نهاد دارای هنجارهایی است اجباری برای جمع، جامعه نیز در سطح کلی این هنجارها را به رسمیت می‌شناسد و به اعضای خود تحمیل می‌کند. نهاد از اهدافی روشن در خلال نسل‌ها پیروی می‌کند، و همین امر موجب می‌شود که تمامی اعضای جامعه آن را بپذیرند و به رسمیت شناسند. هنجارها، اهداف مورد نظر و ارزش‌های معمول نظامی را تشکیل می‌دهند که می‌تواند تطوّر پذیرد. لیکن همواره دارای وحدت و هماهنگی است. تنوع نهادها به معنای پیدایی جامعه‌ای است پیشرفته و نایکسان که در آن، بین سطوح و ارکان جامعه، تمایز، انفکاک و جدایی رخ نموده است. نظیر تمایز بین حیات خانوادگی، آموزشی، اقتصادی، سیاسی و غیره^۱

در این تحقیق منظور از نهاد مجموعه‌ای بزرگ و گسترده می‌باشد که دارای زیر مجموعه‌هایی به نام سازمان است از جمله مساجد، مدارس، خانقاه‌ها، کتابخانه‌ها و ... که هر یک از آنها دارای نظام و مقرراتی خاص می‌باشد.

^۱ آلن بیرو: فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر سارو خانی، (تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۶ش)، صص ۱۸۰-۱۸۱.